

РОМАНТИЧНІ І РЕАЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В "СИБІРСЬКИХ" ОПОВІДАННЯХ В.Г.КОРОЛЕНКА

Ключові слова: реалізм, романтизм, образ, тип, характер, традиція, новаторство.

В.Г.Короленко є однією з найпомітніших постатей в російській літературі кінця ХІХ–початку ХХ ст. У своїй творчості він намагався продовжити кращі традиції російської класичної літератури і разом з тим прокласти нові шляхи у її розвитку. Особливістю його творчого методу є поєднання романтизму і реалізму – так званий "синтез реалізму і романтизму", за визначенням самого письменника. Ця тенденція спостерігається вже в ранніх його творах, до яких належать і "сибірські" оповідання.

Одним з перших її відзначив Д.Мережковський: "На похмурому тлі російської літератури яскраво й різко виділяється одна світла постать у траурній сучасній белетристиці, цій "юдолі плачу і скорботи", лунає один свіжий, молодий голос, сповнений бадьорістю і силою здоров'я... Голос цей належить п. Короленку. <...> Кращі його твори увірвалися в сучасну російську белетристику так само відродно і несподівано, як свіжий вітер з відчиненого вікна у важку атмосферу шпиталю..." [7, с.59].

Відомий літературознавець Г.А.Бялий також помітив у Короленка прагнення "обновити стару реалістичну систему в дусі задач нової історичної епохи" [3, с.593].

Про необхідність пошуку нових шляхів у мистецтві, зокрема в літературі, писав і сам Короленко: "Історичний процес... вимагає жертв у вигляді окремих художніх індивідуальностей для створення нового... – кращого, більш високого типу і життя і самого мистецтва". [5, с. 14]. На думку письменника, саме з синтезу реалізму з романтизмом виникне новий напрям в художній літературі [4, с. 29].

У сучасних дослідженнях, окрім вже зазначеного синтезу реалізму з романтизмом, у творах В.Г.Короленка виокремлюється також "синкретизм" драматизму, ліризму, іронії, сатири, публіцистики, літературних традицій і фольклорних мотивів [2].

Особливості творчої манери письменника дають підставу вважати художній стиль Короленка новаторським і розглядати його літературний спадок як свієрідний перехідний етап від класики до модернізму. Можна навіть казати про започатковану ним нову традицію, до якої звертатимуться і яку продовжуватимуть письменники ХХ ст., зокрема М.Горький, який вважав Короленка одним із своїх учителів і не раз говорив про це публічно.

Предметом даного дослідження є оповідання, написані під час якутського заслання. І в критиці, і в літературознавстві їх традиційно називають "сибірськими", хоча сам автор не об'єднував їх у цикл під такою назвою. Вибір предмету дослідження обумовлений тим, що "сибірські" оповідання як художній незібраний цикл вивчені в сучасному короленкознавстві недостатньо. Метою

даної статті є аналіз особливостей їх поетики, а саме – поєднання в них романтичних, реалістичних та модерністських тенденцій.

Одразу ж слід зазначити, що за своєю жанровою природою ці твори неоднорідні. Серед них є і ліричні нариси – "ескізи" (за визначенням самого автора), і твори дослідницького характеру – "етюди"; і просто короткі нариси, і оповідання, які скоріше тяжіють до жанру повісті. Деякі з них об'єднуює спільна тематика, як, наприклад, "оповідання про бродяг" (так назвав їх сам письменник).

Проблематика і образи, до яких звертається Короленко в "оповіданнях про бродяг" досить нетипові для російської класичної літератури, хоча Д.Мережковський і пов'язує їх з розвитком певної літературної традиції – теми "знедолених" як однієї з "улюблених" тем російських класиків, починаючи від Достоевського і Некрасова. Проте і він помічає оригінальність героїв Короленка. Герої Достоевського і Некрасова, на думку Мережковського, смиренні і пасивні до соціальної несправедливості: „...тут не може бути й мови про який би то не було протест. Певне, у них немає навіть усвідомлення, що вони праві і що суспільство їх образило; <...> вони йдуть на страту без нарікань, без протесту, навіть без усвідомлення образи, як "агніці безсловесні, відомі на заклання", і єдиний їх захист – жалість, викликана нескінченим приниженням і християнською смиренномудрістю" [7, с.60]. Створений Короленком тип знедолених має зовсім інший характер. Його герой – бунтівник і протестант: "В голосі його відчуваються ноти не страху, не приниження і покірності, а чогось зовсім іншого. П.Короленко навмисне вибирає типи своїх принижених серед найбрудніших "покидьків суспільства", в середовищі злочинців, волоцюг, жебраків, каторжників-утікачів, і у нього вперше ці знедолені заявляють людські права", – пише Мережковський [7,с. 62].

Отже, вже сам вибір предмета зображення був на той час новаторським. Короленко одним з перших серед російських письменників звертається до образу маргінальної особистості.

У європейській літературі ця демократична тенденція з'являється значно раніше, ще у творах романтиків. Варто згадати "двічі чудес" із "Собору Паризької Богоматері" В.Гюґо або його знедолених в однойменному романі. Серед письменників-реалістів значну увагу цій проблемі приділяє Ч.Діккенс в романах „Пригоди Олівера Твіста”, „Девід Копперфілд”.

В російській літературі "люди дна" вперше привертають увагу письменників-різничинців: М. і Г. Успенських, Пом'яловського, Решетнікова, Воронова, Левітіна, які, за висловом М.І.Пруцкова, „...схилялися перед точними фактами, перед «голою правдою», звертали особливу увагу на ... "гнійні виразки" суспільства...", що зближувало їх з натуралістами [8, с.49]. Але створені ними образи не були такими яскравими, як бродяги Короленка.

Своєрідним "предтечею" бродяг у творчості Короленка постає бідний Макар із оповідання "Сон Макара". Це затурканий якутський селянин, який "работал ... страшно, жил бедно, терпел голод и холод", якого "...гоняли всю жизнь! Гоняли старосты и старшины, заседатели и исправники, требуя подати; гоняли попы, требуя ругу; гоняли нужда и голод; гоняли морозы и жары, дожди и засухи; гоняла промерзшая земля и злая тайга!.." [6, с.18;37]. Образ Макара можна

поставити в один ряд з типовими для класичного реалізму образами "маленьких людей", таких як герой гоголівської „Шинелі” Акакій Акакієвич Башмачкін, Макар Девушкін з роману „Бідні люди” Достоевського.

Сон (смерть) стає для нього ніби пробудженням, прозрінням. Тільки уві сні він зважується на бунт, та й то лише на словах, але це вже усвідомлений протест проти соціальної несправедливості. І хоч він ще далекий від перемоги, це вже перемога над самим собою, над своєю рабською свідомістю: "Макар, тот самый Макар, который никогда в жизни не произносил более десяти слов кряду, вдруг ощутил в себе дар слова... Он не робел; если ему и случалось запнуться, он тотчас же оправлялся и кричал вдвое громче" [6, с. 36].

Такою ж "маленькою людиною", що зважується на протест, є і герой оповідання "Ат-Даван" – станційний наглядач Кругліков, якого навіть сам автор називає „маленьким человечком” [6,с.172]. Він має жалюгідний вигляд: „Физиономия незнакомца, как и вся фигура, была какая-то серенькая, ... как будто слегка подержанная или лежалая, а теперь приглаженная и почищенная на случай” [6,с.172]. Говорить він надзвичайно жалібним голосом, однак в тоні його голосу помітна була „...претензия на некоторую культурность. Маленький человек хотел показать, что он видал лучшие дни, знает „обращение”...” [6, с.172].

До Сибіру він потрапив, як сам каже, „за любовь” – за те, що стріляв у свого начальника, який хотів одружитись з його нареченою. Цей його вчинок навряд чи виглядав героїчно. Стріляв він ззаду, боячись, щоб той його не побачив, та й влучив лише „в мягкие части”, чому, до речі, і сам був радий. Отже, повівся він зовсім не так, як герої тих романів, котрі полюбляла його кохана. Цей випадок назавжди зламав не тільки кар’єру героя, а й все його життя; не приніс йому ні слави, ні хоча б співчуття, лише приниження.

Його сентиментальна розповідь про своє нещасливе кохання могла б здатися комічною, якби не пронизливо трагічні ноти, що прориваються з самої глибини душі героя. Слухаючи її, навіть прагматичний Михайло Іванович Копиленков, якого більш за все цікавило, хто, де і яким чином зумів "нажить деньги", розчулився до сліз.

Однак ні ці драматичні події, ні подальші роки жалюгідного існування не зламали його людської гідності. І він знову – вже вдруге – зважується на "бунт", вимагаючи від місцевого "тойона" (начальника) – грози ямщиків-якутів і станційних наглядачів – плату за прогони "по закону". Автор не ідеалізує героя. Він дає зрозуміти, що причиною його нетривалого "героїзму" були давні спогади, безсонна ніч і "большое количество водки, пары которой только проходили через его голову" [6, с.196].

І хоч Кругліков і отримує перемогу в поєдинку між "владою" і "законом" (чиновник все ж таки заплатив гроші), виникає сумнів у тому, а чи варта ця маленька перемога майбутніх жертв. Адже він напевне втратить своє теперішнє місце станційного наглядача і змушений буде опускатися все нижче. До того ж, свідками його "перемоги" були тільки двоє випадкових людей: сам автор і його супутник, вже згаданий Михайло Іванович Копиленков. Й цього разу вчинок Круглікова викликає у Михайла Івановича не співчуття, а обурення: "Нашелся

тоже большой человек – начальнику законы указывать" [6, с.200]. Та й сам Кругліков напевне вже жалкує про свою необачність. Заради чого він "поліз на рожен" – заради казенних грошей? Який сенс має його "бунт"? Чи потрібен він кому? Співчуваючи герою, автор не дає відповіді на це питання, залишаючи його на розсуд читача.

На відміну від попередніх героїв, бродяги вже відкрито кидають виклик суспільству, не бажаючи визнавати його законів, живучи за покликанням власного серця. Ці образи сповнені справжнього трагізму. Це, як називає їх Г.Бялий, "парії, вирвані з суспільства цілком і назавжди", люди, "близькі до народу и водночас далекі від нього; ображені і в той же час такі, які самі можуть образити; страшенно пригнічені і разом з тим нерідко хижаки; люди, які відштовхують своїми антисоціальними інстинктами і в той же час являють собою докір суспільству" [3, с. 609]. Але не це найбільше вражає читача. Як і самому автору, що виступає в ролі слухача "бродяжої епопеї" в оповіданні "Соколинець", оповіді бродяг запам'ятовуються "...не труднощю пути, не страданиями, даже не "лютой бродяжьей тоской", а всею поэзией вольной волюшки; ...произволом раздолья и простора моря, тайги и степи" [6, с. 128].

Героями своїх "оповідань про бродяг" Короленко обирає особистості яскраві, по-своєму романтичні, але, на відміну від традиційних героїв романтичної літератури, змальовує їх цілком реалістично. Водночас він не намагається створити певний соціальний тип – "тип протестуючого приниженого", як визначає його Д.Мережковський. Навпаки, його герої нетипові навіть для свого середовища – середовища злодіїв, волоцюг, грабіжників і вбивць – "бакланів" та "жиганів", як називають їх місцеві обивателі.

Принцип зображення головних героїв можна сформулювати так: **"нетипові герої у типових обставинах"**. При цьому обставини дуже часто є екстремальними, але конфлікт найчастіше зумовлений соціальними причинами. Це дає підставу вважати обставини типовими.

Проте короленківські бродяги – це скоріше не романтичні герої (в звичному для літератури розумінні), а герої-романтики: авантюристи і шукачі пригод, як герой оповідання "Соколинець", або ж шукачі правди і справедливості, як "убивець" Федір Михайлов. Всі вони не схожі один на одного, кожен з них – індивідуальність. Єдине, що споріднює їх, – це прагнення "вольной волюшки". Заради неї вони ладні не лише ризикувати життям, терпіти голод і поневір'яння, тікаючи з каторги (що загалом природно й зрозуміло), але й жертвувати спокійним життям, добробутом і навіть коханням, як Степан з "Марусиної заїмки".

Для Короленка бродяга є "символом негасимого людського прагнення до волі і щастя, символом поривань і надій, хоча б і недосяжних" [3, с. 73].

Справжні ж злочинці у нього позбавлені будь-якого натяку на романтичність. Це „хижаки”, і вони самі усвідомлюють це, говорячи про себе: "Острог мне батюшка, а тайга – моя матушка" [6, с. 90]. Вони дуже практичні, навіть цинічні. Головна їх мета – нажива, і заради неї вони не зупиняються навіть перед убивством. Їхня мораль: "...Без греха один Бог, а человек по естеству грешен и спасается покаянием. <...> Не согресишь – и не покаешься, а не

покаешься – не спасешься"; "согреши, ... познаешь сладость покаяния..." [6,с.65, 71].

Хоча "оповідання про бродяг" не можна назвати публіцистикою – це художні твори, однак Кроленко бачить проблему злочинності глобально, в масштабах, можна сказати, всього Сибіру, де „всякая власть сильне всякого закона” [6,с.179]. Дуже майстерно (інколи відкрито – за допомогою авторських характеристик, інколи ледь помітними штрихами, використовуючи необачно кинуті фрази чи натяки когось із героїв або навіть їх мовчання) він малює перед читачем картину суцільної корумпованості осіб, які знаходяться при владі. Адже саме з їх "легкої руки" можуть безкарно чинити свої злочини "рыцари сибирской ночи".

Одного з таких "героїв" – поліцейського Безрилова – Короленко виводить як епізодичного персонажа в оповіданні "Убивець". Його постать виглядає досить типово: „Заседатель говорил сиплым армейским басом, при звуках которого невольно вспоминается запах рому и жуковского табаку. Глаза его, маленькие, полинявшие, но все еще довольно живые и бойкие, бегали между тем по сторонам, тревожно исследуя обстановку” [6, с.87]. Тут можна говорити про створення Короленком певного соціального типу – чиновника „нової формації” який, покриваючи вбивць, стає, по суті, їх спільником, і для нього вже немає вороття „с пути укрывательства и потачек”. Він вже не просто хабарник, він злочинець, який „пов’язав себе кров’ю”. Цей тип, на жаль, дуже поширений у нашому сьогоденні. Для тодішньої Росії він був ще новим. Згадаймо чиновників Гоголя, які, хоч і брали хабарі, і використовували службове становище задля власного збагачення, проте не були ще так тісно пов’язані зі злочинним світом. Короленко пильним оком художника і публіциста помітив цю нову "тендінцію" в суспільстві – цей "союз" між владою та злочинністю.

На окраїні Російської імперії корумпованість стала настільки звичним явищем, що сприймається усіма, навіть чесними і порядними людьми, як норма і правило, а чесність і порядність – навпаки, як виняток. Прикладом такого винятку з правила, – своєрідною "білою вороною" серед корумпованих чиновників є слідчий Проскуров – "искоренитель" злочинності, як його іронічно охрестив місцевий "вольтерянець", наглядач поштової станції Василь Іванович, герой оповідання "Убивець". Проскуров – повна протилежність "справжньому" начальнику – мудрому „...яко змий, чтобы ... обходцами ползать умел, величие бы являл, где надо, а где надо – и взяточкой бы не побрезгал, – без этого какой уж и начальник!" [6,с.77]. Василь Іванович, який щиро співчуває Проскурову і допомагає йому всім, чим може (та й не він один), все ж не вірить в успіх його „искоренительной миссии”: „... что значит сочувствие, если нет веры в успех дела? ” [6,с.77]. Та навіть коли немає віри, все ж залишається надія, і „всякий человек с капелькой души ... старается мимоходом столкнуть с его пути один, другой камешек, чтобы младенец не ушибся” [6, с. 77].

Як бачимо, героями „сибірських оповідань” Короленка є представники різних соціальних груп, які, однак, мають спільну рису – здатність на *вчинок*. Ця риса поєднує і відчайдушних бродяг, і „маленьких людей”. Можливо, саме вона привертає увагу автора, виділяє цих людей із натовпу, робить „нетиповими”. Іноді

зважитись на вчинок важче, ніж здійснити подвиг. Подвиг – це коли „один за всіх”, і значить „всі за одного” (тобто від усіх можна чекати якщо не допомоги, то хоча б підтримки, симпатії, вдячності), а вчинок – це коли „один проти всіх”, і тоді виходить, що „всі проти одного”. Людина, яка відважується піти проти „своїх” – проти усталених норм, порядків, звичаїв – стає ізгоем. І далеко не кожен здатен на це. І якщо для сильних натур, таких, як Степан („Марусина заїмка”), Василь („Соколинець”), відчуття ризику, небезпеки є навіть потребою, і вони отримують від цього задоволення, то „маленькому” Круглікову такий крок дається нелегко. Але тим більш значимим він є для нього.

Однією з особливостей художнього стилю В.Г.Короленка, яку відмічає Б.В.Аверін, є тяжіння до об’єктивності, інколи навіть документальності [1]. Це можна пояснити і журналістською практикою письменника, і впливом поширеного на той час в російській літературі натуралістичного напрямку (не випадково деякі з своїх оповідань Короленко називає "етюдами" на зразок наукового дослідження, тим самим підкреслюючи їх об’єктивність).

Такою ж об’єктивністю письменник керується і змальовуючи своїх героїв, в тому числі і тих, кому відверто симпатизує. Він розуміє, що їхнє "бродяжництво" зумовлене не тільки соціальними причинами, а й якимось неусвідомленим, первісним потягом до "волі", який суперечить здоровому глузду (з погляду звичайного обивателя): "...бродяга обманював себе, уверяя, что он доволен своим спокойным существованием, своим домиком, и коровкой, и бычком по третьему году, и оказываемым ему уважением... Он сознавал, ...что эта серая жизнь... не про него. Из глубины души уже подымались в нем призывы тайги, его манила уже от серых будней безвестная, заманчивая и обманчивая даль" [6, с.102].

Психологізм в літературі звичайно ж не був відкриттям Короленка, але він намагається дослідити ірраціональне начало в свідомості людини, глибини "душі" своїх героїв, інакше кажучи – глибини людської підсвідомості. Ця проблема стала чи не найголовнішою у філософській думці кінця XIX – початку XX століття і значною мірою вплинула на розвиток нового – модерністського мистецтва, в тому числі і літератури.

І наостанок хотілося б відмітити ще одну спільну рису героїв "сібірських" оповідань Короленка – це їх гуманізм (Д.Мережковський називає його „вистражданим оптимізмом”). Саме завдяки йому вони залишаються людьми навіть у найскрутніших ситуаціях. Саме він не дає втратити надію, опуститися "на дно". Їх гуманізм проявляється не лише в здатності співчувати іншим, а й у почутті власної гідності, в утвердженні права людини на свободу. "Каторжники п.Короленка мало турбуються про те, щоб не злякати нас різкими нотами свого протесту, і його вища, непереборна, моральна сила знаходиться у такому захоплюючому, трагічному контрасті з реальним безсиллям, нікчемністю і приниженням протестуючих, що цей яскравий, художній ефект глибоко врізається і назавжди залишається у пам’яті читача як щось абсолютно нове, оригінальне й ніким ще не виражене. Ефект цей складає завоювання і відкриття п.Короленка в російській літературі" [7, с.62]. Ідея гуманізму, яка була головним життєвим принципом В.Г.Короленка, і якою проникнута вся його творчість, була й залишається актуальною і сьогодні.

Розвиваючи типологію образу бродяги, Короленко зумів сказати нове слово у порівнянні зі своїми попередниками. Його бродяги – яскраві особистості, але їх поєднує те, що всі вони мають одну характерну рису – всі вони бунтівники й протестанти.

Таким чином, розглянувши особливості “сибірських” оповідань Короленка, можна дійти висновку про те, що в них органічно поєднуються романтичні і реалістичні тенденції. Це виявляється у світосприйнятті письменника, у принципах відбору матеріалу, характероутворення, стилі тощо.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Аверин Б.В. Владимир Короленко. // История русской литературы: В 4 т. – Т. 4. – Л., 1983. – С.143-177.
2. Білик Г.М. Модернізація жанру оповідання у творчості Володимира Короленка. // В.Г.Короленко – людина, громадянин, письменник. IV Короленківські читання: Збірник наукових праць ПДПУ. – Полтава, 2002. – С.66–73.
3. Бялый Г.А. „Открыть значение личности на почве значения массы...” В.Г.Короленко и М.Горький. // Бялый Г. Русский реализм. От Тургенева к Чехову: Монографія. – Л., 1990. – С.593-632.
4. Короленко В.Г. Дневник. – ГИЗ Украины, 1925.
5. Короленко В.Г. Избр. письма. – М., 1936.
6. Короленко В.Г. Река играет. Рассказы. – М., 1984.
7. Мережковский Д.С. Рассказы Вл.Короленко. //Мережковский Д.С. Акрополь: Избр. лит.-критич. статьи. – М., 1991. – С.58-85.
8. Пруцков Н.И. Школа беллетристов-разночинцев 60-х годов. // История русской литературы: В 4 т. – Т.3, 1982. – С.48-80.

Статья посвящена анализу особенностей поэтики «сибирских» рассказов В.Г.Короленко. Автор статьи сосредотачивает внимание на синтезе романтических и реалистических тенденций в произведениях писателя. В статье подчеркивается мысль о связи творчества Короленко с классической литературой и отмечается новаторство писателя в осмыслении традиционных тем и образов.

Ключевые слова: реализм, романтизм, образ, тип, характер, традиция, новаторство.

This article are analyzed peculiarities of “Siberia” stories poetics by V.G.Korolenko. Author of this article pays attention to the combination of romantic, realistic and modernistic tendencies in author’s stories. The idea is accented on connections of V.Korolenro’s works with classic literature and about innovation of the writer in the comprehension of traditional subjects and characters.

Key words: realism, romanticism, image, type, character, tradition, innovation.